

بررسی حقوق و روابط متقابل از نظر روانی بین خواهران و برادران در خانواده

از منظر آیات و روایات^۱

چکیده

دین اسلام خانواده را یک گروه که متشکل از افراد است، اعضای آن دارای روابط قانونی، اخلاقی و عاطفی و هرکدام دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی مربوط به خود هستند؛ معرفی می کند و پایه ریزی اولیه آن را ازدواج مشروع زن و مرد میداند که در پس آن طرفین دارای حقوق و وظایف جدید می شوند.

پس از ازدواج زن و مرد، این سازمان، با ولادت فرزندان قوی تر، غنی تر و تدریجاً پیچیده تر می شود. نوع و نحوه کشش ها، سبب انس و الفت، و اغلب ارتباط بین اعضاء می شود که حیات خانوادگی را تداوم می بخشد.

در خانواده مسئله همزیستی مطرح است و این همزیستی در یک سو بین زن و شوهر است، از سوی دیگر بین والدین و فرزندان، و از سوی دیگر بین برادران و خواهران است. که دین اسلام به هر سه سو توجه داشته است.

از وظایف اعضای خانواده ایجاد صمیمیت و نزدیکی با دیگر اعضاء، تعاون و تعاضد، همرنگی و همدلی، ایجاد زمینه امن و آسایش درقبال به گونه ای که امکان عبادت خدا و موجبات رشد از هر حیث برای همه اعضا فراهم گردد.

در قرآن علاوه بر این نکات تربیتی و روانی که در جهت محکم سازی روابط اعضای خانواده یاد آور شده و مشاهده این روابط و نکات درسیره ائمه موجب تعنیق این نکات می شود، به نکات حقوقی از جمله ارث، و حتی نکات اخلاقی مثل ازدواج با محارم و ازدواج خواهر و برادر پرداخته است، در این مقاله چند نکته در این باب را یاد آور می شویم.

کلید واژگان: حقوق، رابطه، خانواده، خواهر، برادر، روانی.

مقدمه

خانواده هسته اول همه سازمان ها و نهادهای اجتماعی است. تنها نظام اجتماعی که در تمام جوامع مذهبی و غیر مذهبی

^۱ فرزانه اکبری پور، سطح ۲ حوزه علمیه خواهران حضرت زهرا (س) شهرستان میبد. f.akbaripoor96@gmail.com

پذیرفته شده و توسعه یافته؛ خانواده است؛ با این که هسته ای کوچک از اجتماع است ولی در حیات اجتماعی مردم نقش و تأثیری فوق العاده دارد. همه نقش های مربوط به ۱- ایجاد تمدن ۲- توارث ۳- رشد و شکوفایی انسانیت به آن مربوط می شود. همه ویژگی های فردی و اجتماعی، سنت ها، عقاید و آداب، از طریق خانواده به نسل جدید منتقل می گردد.

جامعه متشکل از خانواده هاست، مختصات آن از طریق روابط خانوادگی قابل توصیف است. وجودی مفید و یا زیان بخش در خانواده در جامعه تأثیر می گذارد. ساخت و مشی آن در سکون یا اضطراب جامعه مؤثر است، انگیزه اعضایش در انگیزه های اجتماع تأثیر می گذارد. چگونگی مشی و سبک زندگی اعضای خانواده در اخلاق جامعه و در صحت یا بیماری آن نقشی مؤثر دارد. همپنین بنیادی ترین نهاد در جامعه انسانی است و وظیفه تربیت و سازندگی افراد و انسان ها را برعهده دارد و اگر نتواند افرادی باایمان در آن پرورش دهد، نمی تواند جامعه ای ایده آل برای نسل آینده بسازد.

تأثیر عمیق روابط خانوادگی بر ابعاد مختلف زندگی افراد بر کسی پوشیده نیست. این مسأله در مورد روابط خواهر و برادرها هم صدق می کند و آن ها نقش بسیار مهمی در زندگی یکدیگر دارند. از آنجایی که خواهر ها و برادرها اغلب در یک محیط، در کنار هم پرورش پیدا می کنند، مدت زمان بسیار زیادی را در تعامل با یکدیگر سپری می کنند. تحقیقات علمی نشان می دهد اثرات روابط خواهرها و برادرها بر زندگی یکدیگر ابعاد مختلفی داشته و این تأثیرات تا آخر عمر با آن ها خواهد بود، که یکی از زیباترین وجوه ارتباطی، پیوندهای عمیق و بسیار اثرگذار خواهران و برادران خانواده است تا جایی که گاهی خواهرها با کمال میل و طیب خاطر جایگاه برادر بزرگ تر را بعد از پدر می پذیرفتند و روی حرف او حرف نمی زدند و او را ولی خود می دانستند، همچنین تمام حقوق معنوی و مادی خود را به او وا گذار می کردند.

خداوند بعد از امر به واجبتین واجبات که اصلاً آفرینش انسان و جن برای آن بود: مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ^۲ می فرماید وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا. یعنی بعد از عبادت خدا کاری واجبت تر از احسان به والدین نیست. در

مرتبه بعد هم نیکی به ذی القربى و الیتامی و المساکین و الجار ذی القربى و الجار الجنب و الصاحب بالجنب؛ در این میان، قرآن حتی رفیق راه، همنشین و همسفر را هم از قلم نمی‌اندازد و نیکی به آن‌ها را از جمله کارهایی بر می‌شمرد که خدا دوست دارد. در بعضی از روایات از این کارها به عنوان حق واجب یاد شده است. البته منظور از واجب، واجب فقهی نیست؛ بلکه یعنی کاری که مؤکداً خداوند انجام آن را از ما می‌خواهد.

تحقیقات انجام شده براین باور است که ازدواج موفق بهترین پشتوانه کارکرد سالم و مطلوب خانواده است چنین پیوند خجسته ای، زمینه را برای اجرای شیوه های مناسب فرزندپروری، بروز سازگاری و رشد به هنجار کودکان فراهم کرده است. پدر یا مادر بعد از تولد برای ما توضیح می‌دهند، الگو می‌سازند، قواعد وضع می‌کنند و برنامه‌ریزی می‌کنند.^۳

بنابراین رفتار پدر و مادر در خانواده آینه تمام نمای برخورد دیگر اعضای خانواده با یکدیگر است پس این دو باید بکوشند بهترین رفتار را با فرزندان داشته باشند تا فرزندان هم به طور متقابل بتوانند رفتار شایسته را با دیگر خواهران و برادران خود برقرار کنند. اگر پدر و مادر نکاتی مثل حفظ احترام و تکریم شخصیت یکدیگر بین خود و بین فرزندان را رعایت کنند، این رفتار در فرزندان نیز مشهود می‌گردد، و در نتیجه خواهران و برادران هم در تایید و تکریم شخصیت یکدیگر میکوشند.

رابطه میان فرزندان يك خانواده، رابطه‌ای حساس است. عاطفه‌ای که میان والدین و فرزندان وجود دارد، در رابطه خواهری و برادری ظریفتر می‌شود. از سوی دیگر، خواهران و برادران به اندازه‌ای که پدر و مادر با فرزندان مدارا می‌کنند، با یکدیگر مدارا نمی‌کنند؛ به همین دلیل، اصطکاک و برخورد سلیقه‌ها و اراده‌ها میان آنان بیشتر است.

خواهر و برادر خانواده در روابط متقابل خود به تدریج آماده جامعه‌پذیری می‌شوند. آنها روابطی را برقرار می‌کنند که عواطف شدیدی همچون رابطه والدین و فرزندان در آن نیست. کودک در رابطه با پدر و مادر خود بسیاری از مشکلات این رابطه را به سبب محبت پدر و مادر از سر می‌گذراند و به سبب اعتمادی که به آنها دارد، می‌تواند با آنان رابطه

^۳ بررسی و مقایسه رابطه بلوغ عاطفی و سازگاری شاهین مردانه متاهل شاغل در شرکت خط لوله منطقه تهران، دارای استنباطی سالم و ناسالم از خانواده اصلی خود، صفارپور، ۱۳۸۵

مثبت ایجاد کند، ولی در جایی که چنین اعتمادی نیست و چنان محبتی هم وجود ندارد، طرف مقابل گذشت کمتری می‌کند و برای ایجاد ارتباط، نقش واسطه‌ای والدین در محبت خواهر به برادر و برعکس بسیار مؤثر است. خواهر و برادر پس از والدین در شخصیت و رفتارهای اجتماعی یکدیگر بیشترین تأثیر را دارند، به ویژه اگر در سنین ۲ تا ۱۰ سالگی باشند. خواهر و برادر از یکدیگر برخی الگوهای رفتاری چون وفاداری، حمایت، اختلاف، تسلطجویی و رقابت را می‌آموزند.

روابط خواهر و برادر با رشد سن تغییر می‌کند. در دوران بلوغ از برخی رقابت‌ها و سوگیری‌های نخستین و آشکار کاسته می‌شود. در مواردی که خواهران و برادران از الگوهای رفتاری مناسب بهره‌مند بوده باشند، به افرادی قابل اعتماد و سرچشمه اتکای روحی همدیگر تبدیل می‌شوند، نوعی صمیمیت ویژه میان آنها ایجاد می‌شود، همدیگر را محرم راز خود می‌دانند و با سهولت بیشتری مسائل خود را با یکدیگر در میان می‌گذارند.

امام سجاد علیه السلام در رساله حقوق خود درباره حق برادران بر یکدیگر می‌فرماید:

و اما حق برادر تو این است که بدانی که او برای [مانند] دستی است که می‌گشایی و پشتوانه‌ای است که به آن پناه می‌بری و عزتی است که به آن تکیه می‌کنی و نیرویی است که به وسیله آن چیرگی می‌یابی. پس او را وسیله‌ای برای معصیت خدا و کمکی برای ستم به حق خداوند مگیر و درباره او کوتاهی مکن و او را در برابر دشمنش یاری کن و میان او و شیاطینش فاصله انداز و او را نصیحت کن و در راه خدا به او روی آور. پس اگر مطیع و فرمانبر پروردگارش بود [با او باش] و گرنه باید که خداوند در نزد تو محبوبتر و بزرگتر از او باشد.^۴

بنابراین، با توجه به این بخش از رساله امام سجاد علیه السلام در می‌یابیم که خواهر و برادر باید:

۱. یار و حامی یکدیگر باشند.
 ۲. در راه سعادت و کمال، ناصح و خیرخواه یکدیگر باشند.
- این دو، وظیفه یکدیگر را تکمیل می‌کنند و هیچ‌یک بدون دیگری وظایف برادری را کامل نمی‌کند.^۴

^۴ ابن شعبه حرّانی تحف العقول رسالة الحقوق، ص ۲۶۴.

الف) تاثیرات حقوق روانی متقابل از منظر آیات و روایات

در اینجا مناسب است به بعضی از روایات که در آن‌ها اموری به عنوان حقوق واجب مسلمانان بر یکدیگر معرفی شده، اشاره شود.

گرچه در این روایات حقوق را برای برادر مومن آورده و اسمی از خواهر و برادر در یک خانواده بیان نشده، ولی واضح است که بعد از پدر و مادر کسی نزدیک‌تر از برادر و خواهر تنی به شخص نیست و سپس نوبت به رعایت حقوق برادران و خواهران دینی و مومن می‌باشد. بنابراین می‌توان چنین برداشت کرد که این احادیث غنی از نکات در بر دارنده حقوق متقابل خواهران و برادران در خانواده هستند.

معلى بن خنيس گوید: از امام صادق عليه السلام پرسیدم: حق مؤمن بر مؤمن چیست؟ حضرت فرمود: می‌ترسم که بدانی و عمل نکنی و آنها را تباه سازی. گفتم: لا حول و لا قوة الا بالله (یعنی ان شاء الله به یاری خدا عمل خواهم کرد). فرمود: «مؤمن بر گردن مؤمن هفت حق دارد که همه واجب است و اگر هر کدام را ضایع و تباه کند از ولایت خدا بیرون رفته و طاعت الهی را نافرمانی کرده است:

«اول»: اینکه برای خود دوست می‌داری برای او هم دوست بداری و آنچه بر خود نمی‌پسندی برای او هم نپسندی.

«دوم»: اینکه با جان و مال و زبان و دست و پایت او را یاری کنی.

«سوم»: آنکه در پی جلب رضای او باشی و او را به خشم نیاوری و دستورش را اطاعت کنی.

«چهارم»: آنکه برای او «چشم» و «راه‌نما» و «آینه» باشی (ان تګون عینه و دلیلہ و مرآتہ).

«پنجم»: آنکه چنین نشود که تو سیر باشی و او گرسنه، تو سیراب باشی و او تشنه، تو پوشیده باشی و او عریان!

«ششم»: آنکه اگر خادم یا همسری داری که کارهای تو را انجام می‌دهد و او بی‌همسر است، خدمتگذار خودت را بفرستی که لباسهایش را بشوید. برایش غذا بپزد و برایش جا بپزند.

بودیم. برادران و خواهران ما همیشه بوده اند، مگر اینکه ناگهان آنها را از دست بدهیم.^{۲۲}

ج) تطبیق راهبردها با تاریخ اسلام

۱- امام حسین و حضرت زینب (س)

زیباترین رابطه خواهر و برادری در تاریخ بشریت مربوط به امام حسین و حضرت زینب است. شدت علاقه حضرت زینب(س) به برادرش امام حسین (ع) در طول تاریخ بی نظیر است؛ به طوری که در مورد ایشان از راویان نقل شده که در ایام کودکی به برادرش امام حسین(ع) قدری انس و محبت داشت که فقط در آغوش و دامن او آرام می‌گرفت و هر وقت نزد آن حضرت بود، نمی‌توانست ساعتی از حضور مبارکش دوری کند، و اگر دور می‌شد، می‌گریست و چشم از روی برادر برنمی‌داشت.

این وابستگی خواهر به برادر به حدی بود که هرگاه سیدالشهدا (ع) از نظر ایشان غایب می‌شد، بی‌قراری می‌کرد و چون دیده ایشان به جمال برادر می‌افتاد، شاداب می‌شدند.

تا جایی این علاقه شدید بود که دردوران طفولیت اگر در گهواره به گریه می‌افتاد، دیدار امام حسین(ع) و یا شنیدن صدای ایشان، مایه آرامش و قرار زینب بود.

محبت حضرت زینب(ع) به امام حسین(ع) به گونه‌ای بود که هر روز چند بار به دیدار آن حضرت می‌رفت. هنگام نماز نخست به چهره نورانی برادر می‌نگریست، سپس نماز می‌خواند.

هرگاه حضرت زینب به دیدار برادرش امام حسین (ع) می‌آمد، حضرت به احترام او جلو پایش حرکت می‌کرد و سر پا می‌ایستاد و او را در جای خود می‌نشاند به راستی که این خود مقام عظیمی است که آن حضرت در نزد برادرش داشت، همان گونه که او امین و امانتدار پدر، نسبت به هدایای الهی بود.^{۲۳}

در روز عاشورا، دو نوجوانش را نزد برادر آورد و فرمود: جَدِّم ابراهیم خلیل(ع) از درگاه خدا قربانی را قبول نمود، تو نیز این قربانی را از من بپذیر! اگر چنین نبود که جهاد برای زنان روا نیست، هر لحظه جان را فدای جانان می‌نمودم.

^{۲۲} خواهر و برادرهای ناسازگار...، آدل فیبری(وبسایت ترجمان، دی ۱۳۹۷، «خواهر و برادرها چگونه شخصیت‌مان را می‌سازند؟»

ترجمه حسین رحمانی)

^{۲۳} عزیزی، دویست داستان از فضایل، مصایب و کرامات حضرت زینب (ع)، ص ۲۹.

و این رابطه خواهر و برادر بر این منوال گذشت تا جایی که سر مقدس امام حسین(ع) را در دامن گرفت و در تمام مصائب صبر کرد و در جواب دشمن خود با صلابت ایستاد و فرمود: «و ما رایت الا جمیلاً»

اینجاست که وظیفه سنگین حفاظت از امام بعد را برعهده می گیرد و از خاندان نبوت سرپرستی می کند. مهمتر از آن وظیفه خطیرش که همان پیام امام شهیدش است را به گوش تاریخ می سپارد.

دوستی امام حسین(ع) برای خواهر، تنها از سر عاطفه نبود، بلکه این محبت از جهان غیب و ملکوت سرچشمه می گرفت. محبت به امام عصر خود بود به طوری که گرمی عشق امام حسین(ع) در جان حضرت زینب(ع) آمیزه ای از ایمان، عشق، عاطفه و شعور بود و جوشیدن چنین محبتی در سامان بخشی قیام عاشورا بسیار کارساز شد و بعد از شهادت امام(ع) پرچم امام بر زمین نماند و این بانوی عالیقدر پرچمدار نهضت کربلا شد تا راه حق زنده بماند.

تاریخ نویسان معتقدند که اگر زینب رسالت برادر را ادامه نمی داد، این نهضت در تاریخ بشریت محو می شد.

۲- امام رضا (ع) و حضرت معصومه (س)

دومین نمونه بارز برادر و خواهر نمونه، که در تاریخ اهل بیت، تداعی گر رابطه عاشقانه است، ارتباط حضرت امام رضا (ع) و خواهر گرامی اش، حضرت معصومه سلام الله علیها می باشند.

در این نوع ارتباط حضرت رضا(ع) نیز الگوی بسیار پسندیده و شایسته ای می باشند. امام رضا(ع) در رفتار با حضرت معصومه(س) همانند حسین(ع) است با زینب(س). حضرت امام رضا(ع) به قدری به خواهر بزرگوار خود احترام و محبت می کنند که یکی از بهترین نمونه ها این حدیث شریف حضرت می باشد که فرموده اند:

«هرکس او را زیارت کند، بهشت برای اوست» و در جایی دیگر زیارت و دیدار خواهر را همانند زیارت و دیدار خود دانسته و هیچ فرق نمی دانند و احترام به خواهر را مانند احترام به خود می دانند و می فرمایند: «هرکس معصومه را در قم زیارت کند، گویی مرا زیارت کرده است».^{۲۴}

^{۲۴} ابن بابویه، عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۶۶۰.

حضرت معصومه (س) با برادر بزرگوارش به گونه ای ارتباط داشته که نهایت مهربانی و عطوفت و یک ارتباط بسیار عمیق عاطفی بوده به حدی که با خروج حضرت از مدینه و مرو حضرت معصومه (س) همراه و همگام با برادر بزرگوارش می‌شود و باعث دلگرمی عاطفی برادر خود می‌باشد.

اگر چنین ارتباط زیبا و توأم با احترام و مهربانی بین خواهر و برادر باشد، قطعاً باعث گرمتر شدن کانون خانواده خواهد بود.

۳- رسول خدا (ص) و خواهر رضاعی (شیری)

رسول خدا (ص) و خواهر رضاعی (شیری) داشت. روزی خدمت حضرت آمد. پیامبر چون او را دید شادمان شد و عباى خود را برای او به زمین پهن کرد و او را روی آن نشانده، سپس رو به او کرد و با گرمی و لبخند با وی به گفتگو پرداخت، تا خواهرش برخاست و رفت.

اتفاقاً همان روز برادر رضاعی‌اش نیز آمد. ولی پیغمبر (ص) با او مثل خواهرش رفتار نکرد.

شخصی پرسید: یا رسول‌الله! چرا به خواهر بیشتر از برادر احترام نمودید؟! با اینکه او مرد بود. (یعنی او سزاوار به احترام بود).

حضرت فرمود: چون خواهر نسبت به پدر و مادرش بهتر از برادر خدمت می‌کند. بدین جهت خواهر را بیشتر از برادر محبت کردم.

۴- حضرت و موسی و خواهرشان

برای حفظ حضرت موسی (علیه السلام) تاکتیک‌ها و کسب اطلاعات و مخفی کاری‌های ظریفی، از ناحیه مادر و خواهرش بروز کرد، مثلاً خواهر نگفت من، خواهر این نوزاد هستم، و نگفت زنی را می‌شناسم که مطمئناً نوزاد از سینه او شیر می‌گیرد، بلکه گفت: «من شما را به خانواده‌ای راهنمایی کنم که در این مورد شایسته‌اند که از نوزاد سرپرستی کنند...»^{۲۰}

^{۲۰} محمدی اشتهاردی؛ داستان دوستان ج ۱ ص ۵۶-۵۷.

وبا کمال مخفی کاری و اتخاذ تدابیر و سیاست های عالی، موسی(علیه السلام) را به مادرش رساندند، و ما باید در موارد لازم، از این گونه سیاست ها را برای محکم نگه داشتن ستون های خانواده بهره ببریم.

نتیجه:

در هر صورت تأثیر خواهر و برادر در زندگی و شخصیت فرد ماندگار است. بسیاری از ما اگر خواهر و برادری نداشتیم آدم های دیگری بودیم. این تأثیرات می تواند زندگی دنیا و آخرت مان را تغییر دهد زیرا پر اهمیت ترین افراد زندگی هر فرد بعد از پدر و مادرش، خواهر و برادرانش می باشند.

و بیشترین همراهی زندگی هر فرد در طول عمرش، همراهی خواهر و برادرانش می باشد (اگرخواهر و برادری داشته باشد) که حتی عمر این رابطه خواهر و برادری بیشتر از رابطه با پدر و مادرش یا رابطه زن و شوهری است. بنابراین از موضوعات مهم زندگی هر فرد محسوب می شود که با رعایت نکاتی هرچند کوتاه ولی مفید و مهم می توان این رابطه را به مسیری در جهت شکوفایی، رشد، سعادت دنیوی و اخروی انسان ها هدایت کرد.

منابع:

قران

- عزیزی، دویست داستان از فضایل، مصایب و کرامات حضرت زینب (ع)، چاپ چهارم، ۱۳۸۱.

- طباطبائی، سید محمدحسین، اصول عقاید و دستورات دین ۱۴ و ۱۵، تهران: بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، ۱۳۷۰.

- محمدی اشتهاردی؛ داستان دوستان. قم: بوستان کتاب. ۲۶ تیر، ۱۳۸۵.

- حَرَّانِی، ابن شُعْبَه تحف العقول رسالة الحقوق، مترجم: حسن زاده، صادق، قم: آل علی (علیه السلام) ۱۳۸۲ ه. ش.

- ابن بابویه، محمد بن علی، ترجمه و متن عیون اخبار الرضا علیه السلام. ترجمه: حمیدرضا مستفید، علی اکبر غفاری. تهران: نشر صدوق، ۱۳۷۳.

- شیخ مفید، محمد بن محمد، الإختصاص، محقق و مصحح: غفاری، علی اکبر، محرمی زرنندی، محمود.، قم، چاپ اول، ۱۴۱۳ق، ۱۳۷۲ هـ ش.
- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، متجم: شیخی، محمدرضا، قم: موسسه دارالحديث، ۱۳۸۹ هـ ش.
- مجلسی، بحار الانوار،. بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی. غفاری، علی اکبر (مصحح). تهران: دار الکتب الإسلامیة. ۱۴۰۷ق.
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، مجمع البیان، تهران: فراهانی (بی تا)
- حویزی، عبدعلی بن جمعه، مصصح: رسولی، هاشم، قم: اسماعیلیان، ۱۳۸۳ هـ ش، ۱۴۱۵ق.
- پناهی، محمد حسین، زارعان، منصوره، اهمیت صمیت و همدلی همدلی اعضای خانواده و عوامل موثر بر آن، مطالعات جنسیت و خانواده، سال دوم، شماره اول بهتر و تابستان ۱۳۹۶.
- صفارپور، بررسی و مقایسه رابطه بلوغ عاطفی و سازگاری شاهین مردانه متاهل شاغل در شرکت خط لوله منطقه تهران، دارای استنباطی سالم و ناسالم از خانواده اصلی خود، ۱۳۸۵.
- آدل فیبری، خواهر و برادرهای ناسازگار...، وبسایت ترجمان، ترجمه حسین رحمانی، ۱۳۹۷.
- روان شناسی رشد، لورا ای برک، مترجم: سید محمدی یحیی تهران: ارسباران، ۱۳۹۸ هـ ش.